

Katona Csaba

Gróf Batthyány Lajos újratemetése 1870-ben*

Gróf Batthyány Lajost — aki 1848. március 17-én elsőként kapott miniszterelnöki kinevezést Magyarországon — 1849. október 6-án, az aradi vértanú tábornokokkal egy napon végezték ki a pesti Újépület udvarán „por és golyó által”, azt követően, hogy a fogoly késsel elkövetett öngyilkossági kísérlete dugába dőlt. Batthyány azért próbálkozott meg életének kioltásával, hogy a megszégyenítő akasztást elkerülhesse. Erre végül nem került sor, az első magyar miniszterelnökkel sortűz végzett. Talán nem hiábavaló felidézni Johann Franz Kempen von Fichtenstamm altábornagynak, a kivégzés elrendelőjének érzéketlenséget tükröző szavait a történekről: „Valahogy — még nem tudni hogyan — egy kis tompa tőr birtokába jutott, s ezzel a jobb álcsonat alatt megsértette a verőeret, ezáltal elvérzett volna. Miután a vérzést elállították, s minden akadályt sikerült megszüntetnem, este agyonlötvettem. Nekem az ezekből az akadályokból adódó tárgyalások rossz érzést okoztak, ezt akárhogy igyekeztem is, nem tudtam lerázni.”

A holttest az ítélet végrehajtása után három órán át a helyszínen maradt a „szabályoknak” megfelelően, majd ezt követően szállították át a Rókus Kórház halottasházába, ahol az a sors várt volna rá, hogy a kórházban elhunyt nincstelenekkel egyetemben közös sírba vessék a Józsefvárosi temetőben. A földi maradványokról azonban az özvegy, Zichy Antónia grófnő megbízásából a Batthyány család orvosának, Hausmann Ferencnek kellett gondoskodnia, aki korántsem veszélytelen feladatát lelkiismeretesen látta el. Megbízata ugyanis nem merült ki abban, hogy Batthyány holttestét végsőnek szánt nyughelyére kísérje. Szántóffy Antal józsefvárosi plébánossal együtt ugyan a temetőbe vitették a kórházból a maradványokat, ám a temetésre nem került sor, mert a plébános úgymond nem találta „megfelelőnek” a sírgödört. Utasítására a kórház kocsisa a holttestet továbbszállította a pesti ferences templomba.

Szántóffy erről a bátor akcióról az alábbiakat vetette papírra: „Miután színleg plébániám temetőjében sírt ásattam volna, Hausmann orvos tudor és Bártfayné kíséretében esti 10 óra felé bérkocsiban megjelentem a rókusai kóroda kapuja előtt, mely egynehány perc múlva kinyílván, a boldogult miniszterelnök tetemeit egy egészen közönséges, mint nevezni szokták, létrás szekér vitte kifelé, mint rendelve volt, a józsefvárosi temetőbe. Hárman a fiákerben nyomban követtük minden akadály nélkül, csak a vámháznál a katonai őrség vizsgálta a halottas kocsit tartalmát, míg végre a temetőbe érve, leszálltam a kocsiról, és mint a hely ura, színleltén kissé szigorúbb szavakban kifejezést adva tettetett elégedettségemnek az ásott sír nem elegendő mélysége s egyéb célszerűsége felett, ez ürügy alatt a halottas kocsinak megparancsoltam, hogy miután éjjel új ásás által a dolgon segíteni nem lehet, forduljon vissza, s hajtson, amerre parancsolni fogom. S így történt, hogy ismét a vámház mellett el — hol többé kérdőre sem vontak — egyenesen a Szent Ferenciek zárdája felé hajtattam, hol mintegy éjjel 11 óra felé érkezünk meg, s hol már vártak bennünket. Boldogult Dank Agáp néhány csak öregebb páter kíséretében, kik a titokba be voltak avatva, égő fákllyakkal fogadott bennünket. A halottaskocsi hazarobogott, a holttemek pedig a sírboltba vitettek, és egyházi szertartás mellett néhány atya és segédkező jelenlétében ünnepélyesen beszenteltettek.”

A szerény sírt a titkos temetést követően mindössze egy vörösmárvány tábla fedte, amelynek felirata ez volt: „1849-ben okt. 6-án az Úrban elhunyt G. B. L. Áldás és béke hamvaira.” Ezt a kőlapot befelé fordítva helyezték el, így a sírban nyugvó azonossága — legalábbis elvileg — rejtve maradt. A befalazott, jel nélküli üreg ma is látható a mellé helyezett kőtáblával együtt a templomban. A temetést követően Batthyány Lajos özvegye előbb Franciaországban, majd — számos más emigránshoz hasonlóan — Genfben telepedett le gyermekeivel, ahogy azt Klapka György tábornok is megemlíttette emlékirataiban: „Míg ezek történetek vala, honfitársaim száma Genfben mindegyre gyarapodott. Gróf Batthyányné, a szerencsétlen Batthyány Lajos özvegye, gyermekeivel együtt ideköltözött, s a gyönyörű Boissière-villát vette bérbe, hol mély gyászba merülve, gyermekei nevelésének élt.” 1856-ban Zichy Antónia és gyermekei hazatértek svájci emigrációjukból, de nem Pesten, hanem vidéken, a Pápához közel eső, Veszprém vármegyei Dákán telepedtek le. Az özvegy a nyilvánosság előtt mindig gyászfátyollal mutatkozott. Hazatérése után többször ellátogatott férje sírjához, a hivatalos és méltó újratemetés kérdése azonban csak a kiegyezést követően jöhetett szóba. Ekkor viszont mind aktuálisabbá vált, hiszen Batthyány személye megkerülhetetlen volt a dualista államban, amelynek azonban egyszerre kellett lojálisnak lennie 1848–1849. forradalmi szellemiségéhez és az uralkodóhoz, I. Ferenc Józsefhez.

* Jelen írás az alábbi tanulmány rövidített változata: Katona Csaba: „Ezen gyászünnepelemek kiválóan városi jelleggel kell bírnia ...” Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. In: Kisebbségkutatás 2007. 3 sz. 539–562. p. A tanulmány megírásához nyújtott segítségért Basics Beatrixnak (Budapesti Történeti Múzeum), Gajary Istvánnak, Farkas Andreának, Jancsó Évának és Szécsényi Mihálynak (valamennyien Budapest Főváros Levéltára) és Molnár Andrásnak (Zala Megyei Levéltár) tartozom köszönettel.

A miniszterelnök emléke egyre nagyobb súllyal nehezedett a politikai élet szereplőire, mind világosabbá vált, hogy kivégzése nem „csupán” embertelenség, de súlyos politikai baklövés is volt. Az újratemetése elé azonban komoly akadályt támasztott, hogy a miniszterelnököt az ítéletben felségsértésben találták vétkecsnek, tehát rehabilitálni kellett volna. Csupán egy út volt járható: az uralkodó és a kormány hallgatólagos jóváhagyásával, ám aktív részvétele nélkül kellett Batthyány Lajost új, immár nyilvános sírhelyén végső nyugalomba helyezni.

Végül az a döntés született, hogy hivatalosan Pest városa temetteti újra a miniszterelnököt. Arról azonban, amire később sor került, ti., hogy a kormány hivatalosan semmilyen szinten nem képviselteti magát, ekkor még korántsem esett szó, hiszen nyilvánvaló volt, hogy *országos* jelentőségű eseményről van szó, ha nem is *államiról*. A főpolgármester maga is úgy fogalmazott, hogy „az országhoz méltó dísszel és ünnepéllyel” kell a szertartást véghezvinni.

A háttérben megbúvó kormányzati beleegyezés jele volt az is, hogy a kormányhoz közel álló Pesti Napló indított gyűjtést még 1869 végén Batthyány síremlékére, ami értelemszerűen a kihantolás és újratemetés gondolatát is felvetette. Az sem véletlen, hogy az eredeti elképzelések szerint a magyar katolikus egyház feje, az esztergomi hercegprímás celebrálta volna a gyászszertartást az először elkészített tervezet 3. pontja szerint. Ugyancsak érdemes idézni ennek a tervezetnek a 4. pontját, hiszen eszerint „hatóságilag meghívandók lennének [...] a törvényhozás mindkét háza, a minisztérium.” Sőt, az a 7/h pont szerint az ország képviselői és a felsőház tagjai is részt vennének a temetési menetben, a 7/i pont szerint pedig a miniszterek is. Ebből — és ennek komoly jelentősége van — azonban semmi nem valósult meg, pedig a nekik szánt meghívólevél meglehetősen határozottan fogalmazott, amikor arra célzott, hogy valamennyi meghívott az újratemetés rangját „saját magas személye által [...] emelni, ennek meg nem történhetése esetén pedig [...] egy helyettest nevezni s bennünket kegyet határozatáról mielőbb értesíteni kegyeskedjék.”

Gondot okozott a megfelelő indoklás is: hiszen ha nincsen rehabilitáció, akkor vajon mi az az ok, ami miatt meg kell bolygatni az éveken át érintetlen sírt? Meglehetősen átlátszó indokot sikerült felhozni: megjelent egy általános szabályrendelet, amely szerint egészségügyi okok miatt „a városunkban létező összes szentegyházak sírboltjába való temetkezés megszüntetett.” Erre hivatkozva fogadta el Pest városánál 1870. január 21-én „a közgyűlés osztatlan helyesléssel” e javaslatot: „Nehogy a sírboltok megrendelt elzárásával a nagy halottat megillető kegyeletes emlék feledékenységbe menjen, kívánatos lenne, hogy a városi hatóság néhai Batthyány Ferenc holttesteminek a kerepesi köztemetőben leendő méltó és ünnepélyes elhelyezése iránt intézkedést tétessék.”

Az eseménysor lebonyolítására bizottságot állított a város, amelynek élére az újratemetés egyik legfőbb szorgalmazója, Királyi Pál, Pest város főjegyzője került. Királyi szívügyének tekintette a feladatot, ő volt az, aki már 1869 utolsó napjaiban kezdeményezte, hogy induljon gyűjtés a volt miniszterelnök síremlékének felállítására. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Pest városa nem cselekedhet a család, vagyis az özvegy, Zichy Antónia grófnő és az időközben felnőtt fiú, gróf Batthyány Elemér beleegyezése nélkül, ezért Pest főpolgármestere, levélben fordult a kivégzett miniszterelnök hátramaradott családtagjaihoz.

Zichy Antónia udvarias levélben válaszolt a hivatalos megkeresésre, kifejezve, hogy a tisztelet, amely „Pest városi tisztelt hatóság részéről nyilvánított, enyhíti némileg szomorú sorsa feletti” bánatát. „Pest városi hatóság és a közönség kívánságának engedve” beleegyezését adta a holttest exhumálásához és újratemetéséhez. Ugyanakkor azonban, mint az várható volt, feltételeket is szabott: „... a város hatósága magát fiammal, Batthyány Elemérral érintkezésbe tegye, a kegyeletteljes szándokának mi módoni kiviteléről; amit azon okból is óhajtunk, hogy részünkről a temetőbeni illő hely megszerzéséről gondoskodhassunk. Úgy szinte az ünnepélyes temetésnek kitűzött idejéről jókor értesülve legyünk, miután a gyászünnepélyben mind én magam, mind az üdvözült családja rész venni kívánunk.”

Az exhumálásra 1870. március 29-én a bizottság úgy kerített sort, hogy azon jelen volt Batthyány Elemér is. A temetés előtt két nappal, június 7-én a rendezőbizottság Királyi Pállal az élén meglátogatta Zichy Antóniát és átadták neki a holttestet rejtő új érckoporsó kulcsát, majd másnap ebben a koporsóban addigi nyughelyén, a ferences templomban ravatalozták fel Batthyány Lajos gróf maradványait.

Mire azonban ezekre sor került, már szó sem volt arról, hogy a kormány vagy az országgyűlés bármilyen szinten hivatalosan képviseltesse magát: az eredeti tervek oly mértékig „szelídültek”, hogy immár a temetési menetben sem szántak szerepet a kormánytagoknak. Sőt az az elképzelés is az enyészete lett, hogy az esztergomi primásérsek, Simor János celebrálja a gyászszertartást. Nem lehetetlen, hogy halogató taktika húzódnak meg a háttérben: Pest május 24-én kénytelen volt levéllel fordulni hozzá, hiszen — „legnagyobb megütközésünkre” — még csak választ sem kaptak Esztergomból a korábban megküldött felkérésükre... Pár nappal később, 27-én kelt az a levél, amelyben azt az értesítést kapták, hogy a magyar katolikus egyház fejét épp Rómába szólította a kötelesség, ezért Szabó József püspököt kéri fel, hogy helyettesítse.

Az újratemetésre 1870. június 9-én került sor. A részletes menetrendről a Királyi Pál-féle bizottság egy kétnyelvű (magyar és német), nyomtatott programot is kiadott. Ebből egyebek mellett kiderült az is, hogy hivatalosan kik vettek részt a temetési szertartáson — legfőbbképpen pedig az, hogy *kik nem*. A menetet a városi őrmester nyitotta meg Pest huszáraival, őket a céhek, a temetkezési egyletek, a kereskedő testületek és „egyéb pesti polgárok” követték, majd

lovas bandérium, a különféle törvényhatóságok küldöttei, az egyetemi hallgatók, az Akadémia, az egyetemek vezetői, a központi hatóságok delegáltjai, az egyházi személyek és a városi hatóság következtek, ez utóbbi élén a pesti főbíró és főpolgármester haladt. Őket zenészek követték, majd a hamvakat vivő gyászkocsi, amelyet a gyászszertartást végző egyházi személyek kísérték, 24 kivont karddal szolgáló, illetve 100 kezében fáklját tartó pesti polgárral, akik Batthyány özvegyét és gyermekeit, illetve a kocsi vették körül. A menetet városi huszárok zárták le.

A város, illetve a család szerepét nagyon komolyan kihangsúlyozták. Ez nyilvánult meg pl. abban, hogy a hamvakat a városi főjegyző, Barna Zsigmond vette át a temetőben, illetve, hogy a „ravatal közelébe eső főhely a nagy halott özvegyének és a család tagjainak tartatik fent.” Azt, hogy a város mennyire fontosnak tartotta kellően kidomborítani a saját szerepét (egyébiránt teljes joggal), azt jelzi, hogy a tanácsi közgyűlésen Gamperl Alajos helyettes főpolgármester felszólalt június 8-án, azaz egy nappal a temetés előtt, hogy a képviselők minél többen legyenek jelen másnap.

A temetés a tervek szerint teljes rendben zajlott le, részben a főváros közönsége, részben pedig a nagyszámú vidékről érkezett gyászoló révén óriási tömeg kísért utolsó útjára az első magyar miniszterelnököt, amit az özvegy, Zichy Antónia is fontosnak tartott kiemelni a Pest városához írott köszönőlevelében. Ahogy ő fogalmazott, a temetésre „nemes Pest városa hazafias kezdeményezésére és áldozatkészsége folytán a *nemzet általános részvétnyilatkozatai között*” került sor.

Ugyancsak jellemzőnek mondható, hogy a nagyszámú magánemberen kívül Pest mellett számos törvényhatóság képviseltette magát a temetésen. Hogy mennyire fontosnak tartották részvételüket és miképp tekintettek az újratemetésre, azt számos példával lehet érzékelteni. Alább hosszabban idézem Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvét 1870. május 2-áról: „Barcza Sándor első alispán úr előadja, miszerint a megye közönsége gróf Batthyány Lajos emléke iránti mély kegyelet- és hálaérzetét a legutóbb tartott közgyűlés alkalmával is tanúsította az által, hogy országos síremlékének célba vett felállítására megyeszerte közadakozások gyűjtését rendelte el, s miután a Nagy Hazafi hamvainak *nemzeti gyászünnepélyel* leendő eltakarítása, és a 20 éven át zárva magában foglalo nyughelyéről a pesti városi közsírkertbe leendő áthelyezésére Pest városa a végre megbízott választmánya által folyó év június hó 9. tűzetett ki határnapul, s a törvényhatóságok közül máris többen kegyeletük tanúsítását leendő képviseltesük által elhatározták, azért indítványozza első alispán úr, hogy Zala megye közönsége is mint az országos közérzület hív osztályosa, jelen közgyűlés alkalmából az *ország gyászünnepélyén* leendő képviseletét határozza el.” A hosszadalmas idézetből világosan kitészik, hogy Zala vármegye egyértelműen országos eseményként tekintett Batthyány Lajos kihantolására és ünnepélyes újratemetésére. Ennek megfelelően az indítványozó első alispán vezetésével húsztagú küldöttséget választott meg a közgyűlés, úgy azonban, hogy az „ez alkalommal jelen nem lévők közül is még számosan fognak ezen küldöttséghez csatlakozni, és azt oly számrá egészíteni ki, mely megfelelő legyen a megye kegyeletének, mellyel gróf Batthyány Lajos emléke iránt viseltekik.”

A törvényhatóságokkal ellentétében a kormány tagjai — akárcsak 1894-ben Kossuth Lajos temetésén — csupán saját személyükben voltak jelen. Így 1848–1849 egykori szereplői közül lerotta tiszteletét a gyászszertartáson maga a miniszterelnök, gróf Andrássy Gyula, kormányának tagjai közül pedig báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi, valamint Gorove István közlekedés és közmunkaügyi, Kerkápoly Károly pénzügy- és Szlávy József, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, de rajtuk kívül megjelent pl. az 1848-ban vagy 1849-ben miniszteri tárcát viseltek közül Deák Ferenc és Horváth Mihály történetíró is (aki egyébiránt Genfben a Batthyány-gyerekek nevelője volt).

A gyászbeszédet természetesen nem kormánytag, de nem is a család képviselője, vagy Pest város valamely tisztviselője mondta. Ez a megtiszteltetés a pesti ferences rendház főnökének jutott, egyébiránt teljes joggal, hiszen ők ápták gondosan a néhai miniszterelnök sírját 1849 és 1870 között. A sors igazságtalansága, hogy Dank Agáp, akinek közreműködése nélkül 1849-ben nem sikerült volna legalább ideiglenesen méltó nyughelyet biztosítani Batthyány maradványainak, majdnem napra pontosan egy hónappal az újratemetést megelőzően, 1870. május 8-án Rómában elhunyt. A szertartást Szabó József esztergomi kanonok, nikopoliszi címzetes püspök celebrálta, míg a gyászbeszédet Piry Czirjék, a ferencesek pesti rendházának akkori főnöke tartotta meg, aki — túl azon, hogy ismertette a holttest elrejtésének történetét —, (egyházi emberhez illően) a megbékélés fontosságát hangsúlyozta, kerülve minden közvetlen vagy közvetett politikai utalást, beszéde egy részét egyenesen az özvegyhez, Zichy Antónia grófnőhöz intézve, az úgymond kellemetlen témákat teljes mértékig kerülve. Másnap, 10-én került sor a belvárosi plébániatemplomban a gyászszertartásra, amely azonban nem volt teljességgel nyilvános, csak az mehetett be, akinek erre külön engedélye volt.

Batthyány Lajos új sírja ekkor még egy márványlapokkal fedett márványüreg volt, amelynek helyén valamivel később, 1874-ben építették fel a ma is látható impozáns mauzóleumot, amelynek terveit Schickedanz Alfréd készítette el. Az özvegy, Zichy Antónia ezeket a munkálatokat éppúgy figyelemmel kísérte, mint a korábbiakat. Erről tanúskodik „Budapest vőlegénye”, báró Podmaniczky Frigyes hozzá intézett levele is, amelyben részletesen szolt az előkészületekről: „Az egész emlék csakis legjobb minőségű terméskőből, különféle színezetű márványkőből, s a díszítéseket illetőleg bronzból fogna elkészülni. Azon pont, melyet az emlék elfoglal, a lehető legszebb s egész Pestre s a budai heggyekre nyújt fenséges kilátást.”

Összegzésként őszintén le kell szögezni: Batthyány Lajos alakja meglehetősen bizonytalan kontúrokkal vázolható fel legtöbbször előtt, amit legalábbis részben talán oldani tud az ideai Batthyány-émlékév. Nevéhez két olyan dolog kötődik, amely alkalmas arra, hogy elfedje személyiségét és cselekedeteit: az, hogy ő volt az első magyar miniszterelnök, illetve koncepción alapuló kivégzése. E két, könnyedén memorizálható tény ismerete azt látszik sugallni, hogy jelentős tudás birtokában vagyunk őt illetően, többnyire azonban közhellyé merevült mondatok ismételtetése tapad nevéhez, szigorúan a fentiek mentén körözve.

Ha valaki bármiben az első, az eleve alkalmas arra, hogy más, meglehetősen fontosabb tényezők háttérbe szoruljanak, így a gróf esetében reformkori politikai szerepe. A mártírhálal ugyanakkor glóriát von alakja köré. Meglehetősen groteszk, hogy az igazságtalan ítélet és a brutális kivégzés érdemmé nemesedik... Nem az. Hanem egy roppant fájdalmas esemény, amely miatt többeknek kellett (volna) elszámolniuk a lelkiismeretükre nehezedő súllyal. Batthyány nem akart meghalni. Különösen érzéketlennek, már-már cinikusnak érzem, hogy újratemetésén elhangozhatott az is, hogy „kész volt elleneitől a halált elfogadni és meghalt.” Fogoly volt, elítélték, megölték: nem vállalta ezt a sorsot, hanem ez jutott számára.

Természetesen mindig egyszerűbb beérni a rövid és sommás magyarázatokkal, mintsem árnyaltabban megítélni egy-egy kényelmetlen kérdést, és ha figyelembe vesszük a fentieket, a romantika is óhatatlanul fogyatkozást szenved. Mindamelllett szögezzük le itt: Batthyány Lajos gróf nem az életét kioltó golyók okán nagy alakja a magyar történelemnek, hanem azon cselekedetei által, amelyek 1848-ban éppen őt tették alkalmassá a „ministerium” vezetésére és nem pl. Deák Ferencet vagy Kossuth Lajost. Ekképp pedig az elsőség sem történelmi érdem, az oda vezető út viszont nagyon is az (aminthogy miniszterelnöki működése is) — de nem a teljesítményorientált világot idéző hangzatos sorszám (első) és a méltatlan halál.

Keskeny az a határsáv, amely a „nemzet javát szolgáló” aktuálpolitika jegyében fogant ésszerű intézkedéseket elválasztja a szemforgató képmutatástól; féltő, e szűk mezsgye nem is létezik, és minden csupán nézőpont kérdése. 1849. október 6-án egy politikai közéleti pályája véget ért — a lehető legdurvább módon. Egy ember meghalt. Kivégezték. Életében tehertételt jelentett az aktuális hatalomnak, amelynek dühödt megtorló intézkedése — akaratán kívül — vélhetően erősebb ellenfelet formált a halott miniszterelnök emlékéből, mint amilyen a még élő politikus lett volna, ha néhány év börtön után szabadon élhet, és nem esik áldozatul a dühnek, amely oly keményen sújtotta őt. 1867 után a halott árnya immár nem csupán elítélőire, hanem a kiegyezés alapján formálódó új államalakulat hatalmi pozícióit betöltő egykori harcostársaira is rávetült, alakja, emléke számukra is tehertétellé vált. Újratemetése időlegesen háttérbe szorította ugyan emlékét, de elleplezni nem tudta azt a kétarcúságot, amely az adott korra olyannyira jellemző volt: megadták számára azt a kegyeleti aktust, amely voltaképpen mindenkinek jár (ti., hogy ne jeltelen sírban nyugodjék), ugyanakkor azonban, hogy ne sérüljön a hatalom érdeke, farizeus módon az erkölcsi elismerést hivatalosan már nem kaphatta meg. Az élők érdeke győzött a holtak igazsága felett. 1849. október 6-án egy ember halt meg, de 1870. június 9-én a politikust temették újjá.

Batthyány-mauzóleum

Felhasznált források és irodalom

- Budapesti Történeti Múzeum. *Térkép-, kézirat- és nyomtatványtár Budapest Főváros Levéltára IV. 1303. Pest Város Tanácsának iratai Magyar Országos Levéltár H 2. Az 1848–49-iki minisztériumi levéltár. Miniszterelnökség. Általános iratok, 1848.*
- Zala Megyei Levéltár. *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1870*
- Fejes Antal: *Egy beszédes márványtábla.* In: <http://pestiferences.ofm.hu/hirek/cikkek/2005gbl.html>.
- Gyászbeszéd néhai gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök ünnepélyes eltemetésére 1870. június 9-kén mondotta Piry Czirjék, sz. Ferencz rendi zárdafőnök. *Pest, 1870.*
- Katona Tamás: *Batthyány és az aradi vértanúk temetése.* In: *História* 1989. 3. sz. 16–18. p.
- Kempfen von Fichtenstamm, Johann Franz: *Az ostorsuhogató.* In: *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjaiból.* (Szerk. Tóth Gyula) Bp., 1978. 2. köt.
- Klapka György: *Emlékeimből.* (A szöveget gondozta, stb. Katona Tamás) Bp., 1986.
- László Ferenc: *Batthyány Lajos emlékezete: Louis gróf.* In: *Magyar Narancs* 2007. 20. sz. (lásd: <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14728>)
- Leho: *200 éve született gróf Batthyány Lajos — kezdődik a Batthyány-emlékév.* In: <http://www.papiruszportal.hu/site/?lang=1&f=&p=47&n=1329>
- M. Lovas Krisztina: *Titokban búcsúztatta Batthyányt a dualizmus elitje.* In: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=17592&page=2>
- Pulszky Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai.* (Sajtó alá rend. Egyed Ilona) Bp., 1986.
- Stéfán Ildikó: *Batthyány Lajos halála és temetése.* In: *Sic Itur ad Astra* 1993. 2–4. sz.
- Székely Imre: *Templomunk bemutatása.* In: <http://pestiferences.ofm.hu/templom/bemutat.html>
- Tóth Vilmos: *A kerepesi úti temető másfél évszázada.* In: *Budapesti Negyed* 1999. 2. sz. 5–126. p.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete.* In: *Aetas* 2000. 1–2. sz.

Alexy Károly: Gróf Batthyány Lajos mellszobra